

Egy modern román regényíró magyar nyelvű tanulmányai

1885. november 27-én, az Osztrák-Magyar Monarchia területén. Szolnok-Doboka vármegye Felsőilosva (Târlișua) falujában, Vasile Rebreanu román tanító családjában megszületett Liviu Rebreanu. Mint bármely erdélyi román gyerek lelki és szellemi alakulásában, az ő esetében sem hanyagolható el a politikai-történelmi környezet szerepe. Gyermekkorát a Beszterce vármegyei Major (Majoru) faluban töltötte, így anyanyelvét is túlnyomó részt az ott beszélt dialektusban ismerte. Miután megtanulta az olvasást, kedvenc könyvei közé Ion Pop Reteganul öt kötetben kiadott erdélyi meséi tartoztak, amelyeket megtalált otthon. A román irodalom jelentős alkotásait nem volt lehetősége megismerni.

Tanulmányainak közel háromnegyedét magyar és német iskolákban végezte, így – a hivatalosan Oliver Rebreánnak nevezett tanuló, majd egyetemista – nem uralta különösképpen a román irodalmi nyelvet, s román szókincs sem volt túl gazdag. Ebben az írásban azokra az egyéni stílus megteremtését szolgáló dilemmákra és útkeresésekre összpontosítok, amelyek íróvá alakulását jellemezték.

Az elemi iskolát Majorban végezte, tízéves korában azonban kénytelen volt elszakadni „gyermekkori paradicsomától”. Naszódra került a gimnáziumba. Ugyanaz a sajnálkozás fogta el a falu elhagyásakor, ami több más íróra is jellemző volt. Ion Creangă Amintiri din copilărie (Gyermekkori emlékeim) című munkájából tudjuk, hogy annak idején ő is milyen drámaian élte meg az elszakadást szülőfalujától. Mihai Eminovici (a későbbi költő, Eminescu) is hasonló nehézségekkel nézett szembe, amikor Cernăuțiiban (Csernovitzban) alkalmazkodnia kellett a császári-királyi iskolai rendszabályokhoz.

Liviu Rebreanu egész életében azt a lelki nyugalmat és békét kereste, amit elvesztett, amikor elhagyta Majorot, azt a teret, amely után mindig vágyakozott, és visszatérő jellemzőjévé vált irodalmi műveinek.

A Rebreanu család legnagyobb fiaként megszokta, hogy uralkodjon testvérein és barátain. Önálló, erős személyiségként így aztán nem is tudott alkalmazkodni a Naszódi Felső Alapiskola szigorához. Szüleinek ezért iskolaváltást tanácsoltak. Előbb Besztercére került, ahol megismétlődtek a gondok, majd Sopronba.

A naszódi gimnáziumban még voltak román iskolatársai, akikkel anyanyelvén beszélhetett, és a tantárgyak között szerepelt a román nyelv is, a Besz-

tercei Polgári Fiú Iskolában a tanítás azonban kizárólag magyarul folyt. A fiatal Oliver Rebreán (néha Rebrán) ettől kezdve, kilenc éven át – sok más, különböző nemzetiségű, monarchiabeli fiatalhoz hasonlóan – az ország hivatalos nyelvén tanult.

Érett korában, amikor az iskolaéveiről vallott, megemlíttette első irodalmi próbálkozásait is. Egy interjúban, amelyet Tudor Mușatescunak adott, szólt arról, hogy tizenkét-tizenhárom éves korában – saját értékelése szerint rossz németiséggel – verset is írt („az elsőt és utolsót életemben”)¹, egy besztercei kéményseprő lányának, akibe beleszeretett, s aki egyáltalán nem tudott románul.

Elbűvölve a színháztól, tizennégy évesen megnevezte egy magyar vándortársulat utcai komédiáját, és a társulat naivájába lett szerelmes. Egy héten át követte őt, ám a színésznő egy pillantást sem vetett rá. Amikor megtudta, hogy szíve hölgye egy hadnagy karjaiba esett, bosszúból olyan szindarabot írt, amelyben „a naivát a darab végén keményen bántalmazzák”.²

Bár Besztercén jó jegyei voltak, a hiányzások és a visszatérő fegyelmezetlenségek miatt ismét iskolaváltásra kényszerült. A Soproni (a XIX. század végéig Oedenburg) Honvéd Reál Felső Iskola fegyelmi intézkedésként is jó választásnak tűnt. Minden egyes iskolaváltásával komoly nehézséget okozott a szüleinek, mivel olyan iskolát kellett találniuk, amely ösztöndíjat is biztosított. Vasile Rebreanu tanító egész élete küzdelem volt: kompromisszumok kötésére, a kora hatalmasságaitól való segítségkérésre kényszerült, hogy eltarthassa népes családját, és taníttathassa a felesége, Ludovica szülte tizennégyből életben maradt kilenc gyermekét.

Niculae Gheran, az író leghitelesebb életrajzírója, Tănărul Rebreanu (A fiatal Rebreanu) kötetében közli az első levelet, amelyet Liviu a honvédiskolából írt haza: „Szeretett szüleim! A vizsgát letettem. Felvettek. Nagyon jól vagyok. Már katonaruhába öltöztettek. Küldjétek azokat az ingeket. Sopron, 28 aug. 1900, Liviu”³

A tájnyelvi kifejezésen túl, nyilvánvaló az eljövendő prózaíró született hajlama a tömörség iránt, ami regényeinek meghatározó jellemzője. Említést érde-

mel, hogy a következő magyar időszakban, a serdülő Rebreanu irodalmi érdeklődése a színdarabok felé fordult, minden egyes előadás után megpróbált maga is írni egyet, nyilván a látottak szellemében.

A soproni iskolai program az általános kulturális ismeretek elsajátítását a klasszikus tantárgyak révén, az elméleti katonai felkészítést, főként német tankönyvek alapján, számos konkrét gyakorlattal kiegészítve kívánta elérni.

Az új erdélyi tanuló eleinte, szokás szerint, nagyon kedvező benyomást keltett, később azonban ismét fegyelmi vétségeket követett el, amelyeket súlyosaknak minősítettek, és rögzítettek az iskolai dokumentumokban. Napi parancsban az egész osztályt megbüntették, ha összetartottak a fegyelmezetlenségek alkalmával. Egy alkalommal – bár a fő vétkes egy magyar diáktársa volt, aki a városba adott kimenőjén visszautasította a jelentéstételt altisztnak – Oliver Rebreán külön büntetést kapott, mivel a tettet kitanította, hogy a császári rendszabályokkal mentse ki magát, amelyek szerint a katonai iskolák tanulói nem kötelesek jelenteni egy másik laktanya altisztjeinek. A felettesek úgy ítélték, hogy rossz példával szolgált, és ettől kezdve az osztály fekete bárányának tekintették. Az utolsó tanéve elején ismét megbüntették. Ezúttal az „egyszerű kitüntetés” visszavonásával (miközben eredetileg „eminens” volt), a magaviseleti jegy „elégségesre” csökkentésével és három nap szigorú fogdával. Az iskolai iratokba a következő indoklást foglalták: „A szülők és az iskola tudta és engedélye nélkül hitelben 27 korona értékű öltönyt készíttetett egy helybeli szabóval, annak ellenére, hogy tudatában volt a szülei rossz anyagi helyzetének. Félrevezette a hitelezőt az ígérettel, hogy az apja kifizeti az adósságot, sőt szüleinek hamis címét adta meg; végül eladta a karácsonyi ünnepek alkalmával az iskola parancsnokától kapott ajándékot, ezzel a tetteivel igazolta, hogy nem érdemli meg a bizalmunkat.”⁴

Liviu Rebreanu a legszívesebben orvosi egyetemre ment volna, ám a család anyagi gondjai csupán két választási lehetőséget kínáltak: a hadsereg vagy a papság, vagyis azok az egyetemek, amelyek ösztöndíjat kínáltak. Mivel Sopronban katonai középiskolát végzett, természetesnek tűnt, hogy tanulmányait a budapesti Ludovika Akadémián (latinosan Ludoviceum) folytassa. Az első évfolyamot „eminens” minősítéssel végezte, aztán felhagyott az igyekezettel. Budapest művészeti, főként színházi élete iránt érdeklődve mind több elfoglaltságra lett az iskola falain kívül, sokszor pedig olthatatlan olvasási szenvedélyétől fűtve inkább, bentlakóként a szállásán maradt.

Ebben az időben legnagyobb hatással a német irodalom volt rá, amelynek közvetítésével más országok íróinak nagy művészi alkotásait is megismerte. A. W. Schlegel csodálattal állítja, hogy a németek az európai kultúra „kozmetopolitái”, a megjelenésük után azonnal minden fontosat lefordítottak a francia és más irodalmakból. A XIX. század végén Émile Zola például ismertebb és olvasottabb volt Németor-

szágban, mint a kor legjelentősebb saját prózaírója, Theodor Fontane.

A német kultúrával való kapcsolat megerősítette a „konstruktivizmus”, a mű szervezethez, a totális látásmód iránti hajlamát, amelyet annyira csodált Goethénél. Később, a *Märturisiri (Vallomások)* című kötetében annak a meggyőződésének ad hangot, hogy egy irodalmi alkotásnak tökéletes kerekességnek kell lennie. Érett írásaiban ebben a szellemben alkalmazta a formai eszközöket. Stancu Ilin úgy véli, hogy „egyetlen román írónál sincs az irodalmi mű belső mozgásának olyan fontos esztétikai következménye a stílusra [mint nála]. A mű egészét tekintve, látszólag banális részletek kapnak nem várt csillogó jelentést!”⁵ Szinte ugyanezt észrevételezte George Călinescu is az *Istoria literaturii române...* (A román irodalom története...) című munkában: „Magányosnak tűnő mondatok színtelenek, mint a tenyérben tartott tengervíz, néhány száz oldal egyszerre fekete-zöld és hordozza a tenger üvöltését.”⁶

Ifjúkori írásaira utalva, Rebreanu ironikus távolfattal kommentálja: „A felső ciklusban voltam, jól megtanultam németül és magyarul, és írtam ezeken a nyelveken, mivel az otthoni, anyai románságom túl szegényesnek tűnt, túl kevésbé irodalmi zagyvaságaim megvalósításához. Különböző karcolatokat, történeteket, novellákat írtam a tárcaregények műfajában, grófokkal, rablókkel, márkikkal és költőkkel. Lassan a közlésre is gondolni kezdtem. És egy szép napon, egy budapesti magyar lapnak magyar álnéven elküldtem egy történetet. Egy idő múlva megjelent.”⁷ Ez a magyar nyelvű bemutatkozása a soproni középiskola utolsó évére esik, azaz négy-öt évvel megelőzi a *Codrea* című karcolattal a román sajtóban történt színrelépését.

Az irodalmi próbálkozások sűrűsödtek, méghozzá megszállottsággal párosulva. A Ludovikán folytatott hároméves tanulmányok idején főként a színház vonzotta. Mintegy ötven színdarabot írt, főként komor hangulatúakat és társadalmi témakörűeket. Ezeket különösebb siker nélkül mutatta meg budapesti színingazgatóknak. A darabokat általában németül, a grófnőről és hercegekről szóló prózai írásokot magyarul írta. *Amalgám* című, 1943-ban megjelent kötetében megjegyzi, hogy egyénisége a román irodalomtól távol alakult. „Általában idegen nyelveken olvastam. Román könyvek csak véletlenszerűen kerültek a kezembe, és legtöbb esetben gyenge minőségűek. Irodalmi próbálkozásaimat, bár román lelkületűek voltak, idegen nyelven, németül vagy magyarul gondoltam át, mielőtt románul leírtam volna.”

Visszatérve az életrajzi adatokhoz, megtudjuk, hogy a Katonai Akadémia elvégzése után az újdonsült hadnagyot a gyulai 2. magyar királyi honvéd gyalogezredhez vezényelték. A szolgálati hely kiválasztásában valószínűleg az a tény is számított, hogy a környéken elég sok román élt, akik katonai szolgálati idejüket ebben az ezredben töltötték. Szükség volt tehát románul tudó tisztekre azon katonák kiképzésére és ellenőrzésére, akik nem ismerték elégségesen a magyar nyelvet.

Rebreanu akárcsak a császári és királyi hadsereg kötelékében töltött akadémiai évek alatt, itt is annyit olvasott, amennyit csak tudott. Írásaiban aforizmák és utalások jelzik, hogy *Shakespeare, Sienkiewicz, Knut Hamsun, Spinoza, Schiller, Nietzsche, Karl May, Heine, D'Annunzio* és mások műveit mindenképpen olvasta. A magyar irodalmárok közül *Csokonai, Heltai Jenő, Vay Sarolta, Dóczy Lajos, Ambrus Zoltán* és barátja, *Szini Gyula* említhető. Szinte mindegyik a kortársa volt, egyesek pedig a *Pesti Hírlap* – a Rebreanu által a *Jurnalban* – említett kiadvány munkatársai.

A román irodalommal csak néhány gyenge színvonalú szerző – mint például *Anton Pann, Constantin Sandu-Aldea* – munkáinak kivonatai vagy folklórgyűjtemények révén került kapcsolatba. Írásaiban kezdtek megjelenni a román falu világához tartozó jellegzetes alakok (*Groze pópa, Tuptil, Ileana bárónő*), de még mindig magyar nyelven. Ez egy olyan időszak volt, amikor nagy buzgalommal alkotott és publikált a folyóiratokban, főként szépirodalmi prózát. Ezek közül többet nem is lehet beazonosítani, mivel olyan álneveken írta, amelyekre élete alkonyán Rebreanu már nem emlékezett.

Gyulán, magyar nyelven írt elbeszéléseket a) című ciklusba, egy regényrészletet (*Cazarma*), ugyanabban a *Szamárlétra (Scara măgarilor* témában, egy olvasói naplót (*Jurnal*) magyarul, németül, franciául és románul, egy másik füzetet, *Válogatások (Spicuirii)* címmel, az irodalmi nyelvet és formát taglaló jegyzetekkel. 1907 első hónapjaiban vetett papírra néhány feljegyzést a *L'Anarchiste* vagy *Anarkist* című színdarabjának születésével kapcsolatban, amelynek később megváltoztatott címe *Vetélytársak (Rivalii)* és *Örvény (Vâltoarea)* lett. Ekkor dolgozott más, befejezetlen színművén is, többek között a *Valkó hadnagy (Lovotenentul Valkó)* és a *Gigi (Ghighi)* címűeken.

A budapesti Hadtörténelmi Levéltárban őrzött dokumentumok egyikében rögzítik aényt, hogy az újdonsült Olivér Rebreán hadnagy, mivel a soproni középiskolában, majd a Katonai Akadémián teljes tandíjmentességet élvezett, hat év aktív katonai szolgálatra köteles. Ennek ellenére csupán tizenhét hónapig maradt egyenruhában.

Mi történt?

Az 1907-es személyi lapja Megjegyzések rovatában olvasható, hogy a tiszti étkezde konyhájának felelőseként, gondatlanul kezelte a rábízott összegeket, nem sikerült elszámolnia a felhasználásukról. Ez a tény a szolgálatból való, október 13-tól az év végéig tartó felfüggesztésével járt. Az 1908. évi személyi lap szerint január 1-jétől február 5-ig továbbra is felfüggesztették, és szerepel megjegyzés az általa kérelmezett lemondás jóváhagyásáról is. Sok találgatás történt a kialakult helyzet körülményeiről, a kártyajátékon történt veszteségtől, egyes fiatal tiszteknek adott kölcsönökön keresztül, egészen addig, hogy ellopták tőle a pénzt. Az író feljegyzéseiben ez utóbbi változat maradt fenn.

Amint azt *Domokos Sámuel* professzor is megjegyezte, a személyi lapon nem szerepel, hogy Reb-

reán Olivérnek el kellett-e számolnia a rábízott összeggel. Az esetet kivizsgáló felettesei közül egyik sem vádolta „sikkasztással”, és nem hozott ítéletet a pénzügyi bonyodalmaival kapcsolatban.

Mindenképp meg kell említeni, hogy feletteseivel és tisztársaival is folyamatosan – mondhatni természetesen módon – megromlott a kapcsolata. Az írónak egészen más irányú elfoglaltságai voltak, s a többiek ösztönösen érezték, hogy „nem közülük való”. „... Egyik nap arra ébredtem, hogy az ezredesem barátilag azt tanácsolta, hagyjak fel az írással, mert nem illendő, hogy egy hivatalosan minden jelentésben a legjobban jellemzett tiszt semmiségekkel foglalkozzék. De én úgy döntöttem, felhagyok a katonai karrierrel, ami nagy nehézségek árán sikerült is. A katonaság szabályai és szigora teljességgel ellentétes volt független és vulkanikus természetemmel.”⁸

Hasonló élményben volt része az egyetemi évek alatt *Franyó Zoltán* magyar írónak is, akivel bajtársa volt a Ludovikán. Egy tiszt mindkettőjüket feljelentette a parancsnoknál, mert írást közöltek egy Budapesti folyóiratban, amiért harmincnapos laktanyafogságot kaptak.

Rebreanu elbeszélései, melyek legtöbbször katonai pályafutása végén írta, akkor, amikor szolgálatát felfüggesztették, nyilvánvalóvá teszik összeférhetlenségét a kaszárnyai közeggel. Ebből adódnak egyes részletek szatirikus, ironikus, olykor groteszk hangulatai, mint például ez a tiszti egyenruhára vonatkozó: „Legyen az ember bármily értéktelen, bármily tökfefű, bármily gyámoltalan: az egyenruha varázslattal borítja be, felemeli, előtérbe helyezi. Hány olyan bajtáram van, aki szellemileg messze van egy törvényszéki bérmentéstől, mégis érvényesül. Ez nem igazságos, de igaz. Az egyenruha egy bűvös palást, amely megvakítja az embereket, amely ragyogást, fényt kelt ott is, ahol iszonyatos a sötétség.” Vagy: „Ahol megjelenünk, az már fél siker. Mindent helyettesít a zsinórozás, főleg ha aranyos, még ha az pozsonyi arany is.”⁹

Ebben, az elbeszélésekben is megmutatkozó lelkiállapotban, amely nem állt távol a megélt valóságtól, a távozás a hadseregből áldásnak tűnt az az író számára. A parancsot, amelyben jóváhagyják lemondását, 1908. február 5-én írták alá, február 8-án jelent meg a Rendeleti Közlönyben. Február 12. körül hagyta el véglegesen a hadsereget és tért haza a naszódi tájakra.

Erdélyben ösztökélést érzett arra, hogy román nyelven írjon Naszód falvainak embereiről, akiket gyerekkora óta ismert, s ezúttal a valóságnak megfelelően mutatta be életüket. Igencsak nehéz volt közölnie ezt a fajta prózát, ezért kacérkodott azzal a gondolattal, hogy Romániába emigráljon, az írásnak szentelje életét, és ismertté váljon a román irodalomban. Döntésében szerepet játszhatott a családtagjaival kialakult konfliktusa is. Ők ugyanis, miután katonatisztté avatták, segítséget és nem egy „felelőtlen lemondást” vártak tőle.

Két évet kellett várnia, amíg sikerült valóra váltania kivándorlási tervét Romániába. Ez idő alatt szorgalmasan elolvasta a legfontosabb román könyveket

és folyóiratokat, amelyekhez a hegyeken túlról sikerült hozzájutnia. Anyanyelvű realista íróvá érése fokozatosan történt meg, a román nyelvű szövegekben még megjelentek a magyarul kigondolt vagy magyarból átfordított részletek. Nehezebbre esett például megértenie Creangă vagy *Caragiale* festői szövegét, és nemcsak az övékéét. Rebreanu akkori füzetében találunk egy „*Romanizmusok (Românisme)*” elnevezésű rovatot, amelybe, mint egy szolgálgalmas tanuló, különféle román szavakat és kifejezéseket jegyzett fel. Érdekltek a Iaşiban kiadott *Viaţa românească* folyóirat cikkei és tanulmányai, főként a realizmus esztétikájára vonatkozók, de hasonlóképp a bukaresti irodalmi folyóiratok is.

Romániába érve, huszonnegy évesen, mint bármely más bevándorló, elkezdte a létért való küzdelmet. Arra összpontosított, hogy újságírói állást szerezzen, ahol tökéletesítheti nyelvét, és ahonnan beléphet az irodalmárok világába. Nem véletlen, hogy első közölt írásait a nyomtatás előtt többször is átírta, makacsul gyakorolva az irodalmi nyelv csiszolását. Alig több mint egy évtized múlva, 1920-ban – a *Ion* című regény megjelenése után –, az irodalomkritika már a román irodalom legjelentősebb modern realista prózaírójaként jellemezte. Ez a minősítés a mai napig érvényes.

Jegyzetek:

- ¹ Tudor Muşatescu: Liviu Rebreanu úrral saját magáról és másokról (Cu d-l Liviu Rebreanu despre el şi despre alţii), Rampa, XIII. évf., 3232. szám, 1928. okt. 29. Nicolae Gheran: A fiatal Rebreanu (Tânărul Rebreanu), Albatros Kiadó, Bukarest. 1986, 11. old.
- ² Liviu Rebreanu: Amalgam (Amalgám), 1943, Nicolae Gheran, id. mű, 112. old.
- ³ Fanny Rebreanu: A férjemmel (Cu soţul meu), faksimile, Nicolae Gheran, id. mű, 131. old.
- ⁴ Nicolae Gheran, id. mű, 136. old.
- ⁵ Stancu Ilin: Liviu Rebreanu az alkotóműhelyében (Liviu Rebreanu în atelierul de creaţie), Minerva Kiadó, Bukarest, 1985, 82. old.
- ⁶ George Călinescu: Az irodalom története a kezdetektől napjainkig (Istoria literaturii de la origini până în prezent), Minerva Kiadó, Bukarest. 1982, 733. old.
- ⁷ Tudor Muşatescu, id. mű
- ⁸ Horia Roman: Liviu Rebreanu úr befejezte a Lázadás című regényét (Dl. Liviu Rebreanu a terminat romanul „Răscoala”), N. Gheran id. mű, 156-157. old.
- ⁹ Liviu Rebreanu: [Cazarma] (Laktanya), „Manuscriptum”, 3-4/1975.

Bibliográfia:

- ADERCA, Felix, Mărturia unei generaţii (Egy generáció vallomása), Craiova, Ed. Aius, 2007.
- CĂLINESCU, George, Istoria literaturii române de la origini până în prezent (A román irodalom története a kezdetektől napjainkig), Bucureşti, Ed. Minerva, 1982.
- CIUCHINDEL, Constantin, Liviu Rebreanu, elev al şcolilor militare din Sopron şi Budapesta (Liviu Rebreanu, a soproni és budapesti katonai iskolák diákja), în „Steaua”, X, nr.9. sept. 1959.
- CIUCHINDEL, Constantin, Liviu Rebreanu – ofiţer la Gyula (Liviu Rebreanu, katonatiszt Gyulán), în „Revista de istorie şi teorie literară”, XXXI, nr.2, aprilie – iunie 1983.
- DOMOKOS, Sámuel, Pe urmele lui Liviu Rebreanu la Gyula. Un document necunoscut: foaie personală militară (Liviu Rebreanu nyomdokain, Gyulán. Egy ismeretlen irat: személyes katonai adatlapja), în „Steaua”, XXXII, nr.6, iulie 1982.
- DUGNEANU, Paul, Liviu Rebreanu. Antologie, prefaţă şi aparat critic de Paul Dugneanu (Liviu Rebreanu. Antológia, előszó és hivatkozások), Bucureşti, Ed. Eminescu, 1987.
- GHERAN, Nicolae, Rebreanu. Amiaza unei vieţi (Rebreanu, egy élet délideje), Bucureşti, Ed. Albatros, 1989.
- GHERAN, Nicolae, Tânărul Rebreanu (A fiatal Rebreanu), Bucureşti, Ed. Albatros, 1986.
- HEGEL, Georg Wilhelm Friedrich, Prelegeri de estetică (Esztétika előadások), II, (traducere D.D. Roşca), Bucureşti, 1966
- ILIN, Stancu, Liviu Rebreanu în atelierul de creaţie (Liviu Rebreanu alkotó műhelyében), Bucureşti, Ed. Minerva, 1985.
- REBREANU, Fanny, Cu soţul meu, Liviu Rebreanu – gânduri-imagini-întâmplări (A férjemmel, Liviu Rebreanu – gondolatok, képek, történetek), Bucureşti, EPL, 1969.
- REBREANU, Liviu, Amalgam (Amalgám), (Colecţia „Restituiri”), Cluj-Napoca, Ed. Dacia, 1976.
- REBREANU, Liviu, Caiete (Füzetek), Cluj-Napoca, Ed. Dacia, 1974
- REBREANU, Liviu, Opere (Művek), vol.I, Bucureşti, Ed. Minerva, 1968.
- REBREANU, Liviu, Opere (Művek), vol.X, Bucureşti, Ed. Minerva, 1981.
- RÉTHY Andor, Liviu Rebreanu és a magyar irodalom, în „Könyvtári Szemle” – 10, 3sz. 1966.
- VIANU, Tudor, Influenţa lui Hegel în cultura română (Hegel hatása a román kulturában) în vol. „Studii de literatură română”, Bucureşti, EDP, 1965.
- VOIA, Vasile, Liviu Rebreanu în Ungaria (Liviu Rebreanu Magyarországon), în „Convieţuirea-Együttélés”, anul 3, nr. 1/1999.
- ZACIU, Mircea, Liviu Rebreanu după un veac (Liviu Rebreanu egy évszázad után). Cluj-Napoca, Dacia, 1985.